

Ляшчынская Вольга Аляксандраўна
доктар філалагічных навук
прафесар кафедры беларускай мовы
Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны
г. Гомель, Беларусь

Volga Liahshchynskaya
Habilitation Doctor of Philology
Professor of the Department
of Belarusian Language
Francisk Skorina Gomel State University
Gomel, Belarus
zshvedova@mail.ru

КУЛЬТУРНА-МОЎНАЯ СПЕЦЫФІКА
ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ-ХАРАКТАРЫСТЫК ЧАЛАВЕКА
ПАВОДЛЕ ЎЖЫВАННЯ СПІРТНОГА

CULTURAL-LINGUISTIC SPECIFICITY
OF PHRASEOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF PEOPLE REGARDING THE USE OF ALCOHOL

У артыкуле на матэрыяле літаратурных і дыялектных фразеалагізмаў беларускай мовы з кампанентам-найменнем дзеяння, эталоннага стану чалавека паводле яго ўжывання алкагольных напояў устанаўліваецца каштоўнасць змест культуры, яе катэгорый і сэнсаў, выяўляецца ўзаемадзеянне мовы і культуры народа. Выдзяляюцца і аналізуюцца фразеалагізмы, што вобразна прадстаўляюць ужыванне спіртнога, яго ўздзеянне на чалавека, спосабы, колькасную і якасную меру ўжывання, стан ап'янення, выяўляюцца ўласцівыя беларусам культурна-нацыянальныя негатывы да прыхільнікаў выпіць, даецца характарыстыка і ацэнка чалавека.

К л ю ч а в ы я с л о в ы : *фразеалагічная адзінка; вобраз; кампанент; напоі; чалавек; стан; сімвал; эталон; стэрэатып.*

In the article, the valuable content of culture, its categories and meanings, the interaction of the language and culture of the people are established on the material of literary and dialectal phraseology of the Belarusian language with the nominal action component, the reference state of a person according to his consumption of alcoholic beverages. Phraseologisms that figuratively represent the use of alcohol, its effect on a person, ways, quantitative and qualitative measures, the state of intoxication are distinguished and analyzed, cultural and national negativity characteristic of Belarusians towards drinkers is revealed, a characterization and assessment of a person is given.

Key words: phraseological unit; image; component; drinks; person; state; symbol; standard; stereotype.

Задача даследавання фразеалогіі ў наш час – выяўленне культурнай інфармацыі, што канатуе з сістэмай эталонаў, стэрэатыпаў, сімвалаў, народным светапоглядам, практычным вопытам, правіламі і нормаў, выпрацаванымі народам у ходзе свайго гістарычнага развіцця. І як вынік такога вывучэння – пазнанне народа, засваенне правіл і норм і магчымасць параўнання з іншымі народамі для вызначэння агульнага і адметнага. Даследуючы фразеалагічныя адзінкі (ФА) беларускай мовы як рэпрэзентанты ўжывання ежы [1; 2; 3; 4; 5; 6], напояў [7; 8], дапоўнім культурную інфармацыю, якая

даводзіцца ў створаных народам другасных адзінках мовы, выявім характарыстыку чалавека. У межах прапанаванага артыкула аб'ектам вывучэння абраны літаратурныя і дыялектныя ФА, што рэпрэзентуюць веды, устаноўкі і правілы ўжывання спіртных напояў, выражаюць ацэнку, даюць характарыстыку чалавеку, яго паводзінам.

Сабраныя ФА з розных фразеаграфічных крыніц (гл. прынятыя скарачэнні крыніц ФА) сведчаць пра вялікую ўвагу беларусаў да гэтага аспекту жыцця, усебакова характарызуюць чалавека адносна ўжывання спіртных напояў. І пачнём з дз е я с л о ў н ы х ФА, паколькі вядома, што найбольш важную характарыстыку чалавеку ўвогуле даюць яго дзеянні. Да таго ж, у фразеалогіі дзяслоўныя ФА таксама складаюць «самы шматлікі семантыкаграматычны тып» [9, с. 118]. І гэта падмацоўваюць выяўленыя дзяслоўныя ФА як вобразныя абазначэнні ўжывання чалавекам спіртнога (амаль 100 ФА), якія называюць гэтае дзеянне чалавека (= *піць, выпіваць*) і сваімі вобразамі, унутранай формай, абранымі кампанентамі, іх спалучэннямі даводзяць разнастайную дадатковую інфармацыю, надаюць розную экспрэсіўна-эмацыянальную афарбоўку, выяўляюць адносіны да такіх дзеянняў і даюць ім ацэнку.

Так, паводле дэфініцыі ФА *браць у губу* (Л-2008-1: 146), *заліваць чарвяка* (Л-2008-1: 456), *засініць дзюбу* (Д-2020: 173), *з карчмаром прывітаўся* (С-1991: 87), *наступіць на корак* (Л-2008-1: 91), *нюхаць у бутэльку/бутылачку чарку/чарачку* (Ю-1974: 195), *панюхаць корак* (Л-2008-2: 177), *прамачыць горла* (Л-2008-2: 246), *прамачыць/прапаласкаць горла/глотку* (Ю-1974: 259), *стаць на пробку* (Ю-1977: 84), *у чуб укінуў* (С-1991: 87), *чарку ўзяць/кульнуць* (С-1991: 64) аб'яднаны агульным значэннем 'піць, выпіваць спіртное', а іх вобразы, кампанентны склад даносяць неадабрэнне, нярэдка насмешку, іронію да такога дзеяння чалавека. Кожная ФА перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра чалавека, адным з заняткаў якога становіцца ўжыванне спіртнога. У аснове вобразаў ФА ляжаць метафары, якія прыпадабняюць названыя дзеянні (*браць, заліваць, наступаць, нюхаць, панюхаць, стаць, кінуць, узяць*) з прадметамі (*корак, бутылка, чарка, пробка*), часткамі цела чалавека (*глотка, горла, чуб*), птушкі (*дзюба*) да выпівання спіртнога як перадачы стэрэатыпных уяўленняў народа пра ўжыванне спіртных напояў і негатыўных адносін да такога. Напрыклад: *Яшчэ ў магазін ні аткрывалі, а яны ўжэ недзі засінілі дзюбу.* (Д-2020: 173); – *Нешта ты сённа кіслы, – заўважыў Уладзік. – Няўжо нідзе не давлялося панюхаць корак?* (У. Дамашэвіч).

Асабліва колькасна і разнастайна прадстаўлены ФА, аб'яднаныя значэннем 'напівацца, п'янстваваць', якія выражаюць не толькі неадабрэнне, але і яўнае асуджэнне. І гэта даводзяць створаныя вобразы ФА з шкляным богам, якога выпівоха бачыць і якому служыць: *бачыць шклянога бога* (Л-2008-1: 102), *з шкляным богам пабачыцца /убачыцца/сустрэцца* (С-1991: 64), *шклянога бога ўгледзець* (Д-2020: 46), *шкляному богу пакланіцца* (С-1991: 64), *сцякляннага бога відзець* (Ю-1977: 97), *сцякляннаму богу служыць/кланяцца/пакланяцца/укланяцца* (Ю-1977: 97), з бутэлькай, шклянкай, чаркай, келішкам

як вядомым посудам для ўжывання гарэлка, шклом, у якія чалавек, што п'янствуе, пастаянна заглядае, глядзіць, бачыць: *глядзець/заглядаць/заглядваць у бутэльку/чарку* (Л-2008-1: 307), *глядзець у шклянку* (Д-2020: 580), *заглядаць у келішак* (Д-2020: 255), *у бутэльку/пляшку зірнуць* (С-1991: 64), *у бутылку заглядаць* (Д-2020: 61), *у бутэльку глядзець* (Д-2020: 61), *у чарку заглянуць* (Д-2020: 563), *ішло ўбачыць/пабачыць* (С-1991: 64). Або гэта вобразы ФА з нязвычайным заліваннем, закідваннем, закладваннем за каўнер ці гальштук як негатыўным дзеяннем чалавека: *закідаць за гальштук* (Л-2008-1: 447), *закідаць за каўнер* (Л-2008-1: 448), *закладаць за каўнер* (Л-2008-1: 449), *закладаць/закладаваць/заліваць за галстук* (Ю-1972: 238), *заліваць за каўнер/гальштук* (Л-2008-1: 455) ці паасобныя ФА пра ваджэнне казы як адгалосак з мінулых часоў пра калядаванне і працяглае п'янства калядоўшчыкаў: *вадзіць казу* (Л-2008-1: 166), або проста *гары набрацца* (С-1991: 77), *піць да гузіка* (М-К-1972: 212) як адзнак пастаянства дзеяння і высокай ступені яго праяўлення. Напрыклад: *Ні рас казал маці бацьку: табе абы ў бутылку заглядаць* (Д-2020: 61); *Прывык сьцікляннаму богу пыкльняцца, нійдзе ні прапусціць* (Ю-1977: 97).

Да папярэдніх далучаецца група аднаструктурных ФА з агульным апорным дзеяслоўным кампанентам *заліць/заліваць/наліць/пазаліваць*, якія больш рэзка ў параўнанні з вышэй названымі выражаюць асуджэнне дзякуючы словазлучэнню дзеяслова з саматызмам-кампанентам, які валодае функцыянальна значным для культуры сэнсам. І такім у большасці ФА выступае назоўнік *вочы* ці яго экспрэсіўна-эмацыянальныя эквіваленты, што разам з дзеясловам служаць для выражэння негатыву ў грубай форме да таго, хто п'янствуе, залішне ўжывае і знаходзіцца ў стане моцнага алкагольнага ап'янення: *вочы/бельмы заліваць* (Ю-1972: 99), *заліваць вочы* (Л-2008-1: 454–455), *заліць бельмы* (Д-2020: 36), *заліць вочы/слепакі* (М-К-1972: 97), *заліць зеграчы* (Д-2020: 212), *заліць зегры* (Д-2020: 212), *заліць зрэнкі* (Д-2020: 216), *заліць лыпакі* (Д-2020: 298), *заліць слепакі* (Д-2020: 485), *зенкі заліць* (Д-2020: 212), *зрэнкі заліць* (Д-2020: 212), *пазаліваць вочы* (Л-2008-2: 153). У ФА называецца дзеянне з вачамі як квазісімвалам і сродкам успрымання чалавекам рэчаіснасці, але з прычыны іх залівання і адпаведна немагчымасці бачыць і ўспрымаць ФА паказваюць немагчымасць, з аднаго боку, п'янага чалавека правільна і адэкватна ўспрымаць і ацэньваць свет ці вобразна называюць такое дзеянне; з другога боку, выступаюць паказчыкам выражэння негатыву і абурэння да такога дзеяння і адпаведна яго выканаўцы. А ўжыванне розных дыялектных лексем-найменняў вачэй дадаткова ўносіць адценне грубасці і знявагі: *Ужэ зранку зенкі пасьпеў заліць, сьвіня гэта!* (Д-2020: 212); *Ізноў ты заліў лыпакі, і дзе толькі грошы на гэтую вотку бярэш?* (Д-2020: 298), *дзе лыпакі* – аказіянальнае ўтварэнне ад *лыпаць*. Іншыя ФА маюць залежным таксама саматычны кампанент, але гэта толькі грубыя ў адносінах да чалавека найменні твару: *заліць лыч* (Д-2020: 299), *заліць мызу* (Д-2020: 331), *заліць хару* (Д-2020: 541), *заліць храпу* (Д-2020: 552), якія выклікаюць асацыятыўную сувязь з рознымі відамі жывёл, што і служаць

негатыву ацэнкі і абразлівасці выказвання: *Пайшла с хаты, бо мой заліў лыч, ні хачу бачыць* (Д-2020: 299); *Зноў заліў хару, а дома жывіна ні кормляна стаіць* (Д-2020: 541). І яшчэ зафіксавана ФА з залежным кампанентам-найменнем унутранага органа чалавека або жывёлы – *горла/глотка*, які мае непасрэднае дачыненне да ўжывання напояў: *горла заліваць* (Ю-1972: 148) ці *заліць горла* (Д-2020: 153), *наліць горла* (Л-2008-2: 82), дзе выпіванне гарэлкі метафарычна прыпадабняецца да дзеяння чалавека з горлам і асацыятыўна нагадвае заліванне гаручага ў бак, каністру і іншую вялікую ёмкасць: *Ні ўгаворіш і ні ўпросіш, горла заліваіць і больш нічога* (Ю-1972: 148).

Звернута ўвага і на такія асаблівасці гэтай заганнай звычкі, як пастаянна напівацца, п'янстваваць: *не высыхае* (Д-2020: 117), *не прасыхаць* (Л-2008-2: 249), быць у запой: *дацца ў чарку* (Д-2020: 563), *на буталь сесці* (Д-2020: 61), *сесці на шклянку* (Д-2020: 580), празмерна многа піць, напівацца: *піць горкую* (Ю-1974: 248), *набрацца як бэля/бэйля*, *набрацца як жаба твані/мулу/гразі*, *набрацца як свіння гразі/брагі*, *насыбацца як свіння/вяпрук* (С-1991: 76), *набрацца/насыбацца як павук*, *набрацца як Марцін за рубля*, *набрацца як Марцін мыла* (С-1991: 77), *набрацца як чоп* (М-К-1972: 150), *напіцца ў дыміну* (М-К-1972: 161), *напіцца/набрацца як зямля* (С-1991: 77), часта піць: *заглядаць у бутэльку* (М-К-1972: 92), многа і часта піць: *мокнуць у гарэлцы* (Л-2008-2: 47) ці *ў гарэлцы мокнуць* (Я-1968: 374). Усе названыя ФА даводзяць неадабрэнне, іронію: *Сюды прыслалі егента. Месяцы два ў гарэлцы мок, дык прагналі. І бацька яго мок у гарэлцы* (Я-1968: 374), ужываюцца для выказвання рэзкага асуджэння, пагарды, знявагі, што асабліва выразна даносяць ФА праз параўнанне чалавека з народнымі вобразамі-эталонамі зямлі, жабы, павука, свінні, што і службыць выражэнню высокай ступені экспрэсіі і негатыву.

Не адабраюцца і такія праявы п'янства, як 'прапіваць': *заганяць/уганяць у бутылку/бутылачку* (Ю-1972: 233) ці 'спойваць каго-небудзь': *заліваць вочы каму, заліваць горла/рот каму* (Л-2008-1: 455), напрыклад: *Сколька чаго увыгнаў у бутылку, ён ба мог азылаціцца* (Ю-1972: 233); *Самагоначкай рот залілі гэтаму злыдню. Самагоначка цяпер – сіла* (В. Быкаў).

Адзінкавыя дзеяслоўныя ФА служаць для вобразнага вызначэння 'выпіць крышку': *у роце прамачыць* (Ю-1977: 137) і 'апахмяляцца пасля моцнага ап'янення' (*направіць/налячыць галаву/галоўку* (Л-2008-2: 183), якія не нясуць выразнага негатыву: *Пасля начной бессані, дачакаўшыся рання, курьлі, некаторыя, мабыць, мяркуючы, як і Гаворка, дзе направіць галоўку* (В. Быкаў).

Даволі колькасна і разнастайна прадстаўлены дзеяслоўныя ФА, якія называюць, характарызуюць і ацэньваюць уздзеянне ўжытага алкаголю на чалавека. Так, пры невялікай колькасці ўжывання спіртное злёгка ахмяляе чалавека, што даводзіцца ў выніку самапазнання: *кружыць/круціць у галаве – Градусы ёсьць, кружыць у галаве ладна* (Ю-1974: 55). Затым чалавек п'янее, хмель ап'яняе і адурманьвае: *біць па галаве* (Л-2008-1: 108), *стукнуць у галаву* (Л-2008-2: 468), *удараць у галаву* (Л-2008-2: 552), што перададзена

ўжо праз фізічнае дзеянне з галавой, якая з’яўляецца сімвалам розуму чалавека, метанімічна прадстаўляе самога чалавека, таму такое дзеянне дазваляе ацаніць вынік ужывання алкаголю і стан чалавека: *Неўзабаве верамейкаўцы зрабіліся п’яныя – хоць Хвядос і разбаўляў спірт у Дзяржынкі адзін да трох, але і гэта прапорцыя моцна біла па галаве...* (І. Чыгрынаў).

У ФА адлюстраваны і такія тып уздзеяння алкаголю на чалавека, як немагчымасць гаварыць, ці вобразна перададзена страта маўленчых здольнасцей: *язык не варочаецца і языком не варочаць*, дзе язык метафарычна асэнсоўваецца як самастойны орган маўленчага апарата, які не дзейнічае як гэта звычайна пры маўленні чалавека: *Ні чынай, у яго ж, відзіш, язык ні варочыіцца* (Ю-1977: 207). Яшчэ адно ўздзеянне алкаголю на чалавека – гэта адсутнасць звычайнай роўнай яго хады (*выдзелываць крындзялі*), дзе хадзьба чалавека зігзагамі метафарычна прыпадабняецца да адметнага дзеяння чалавека – вырабу вітой булкі – крэндзеляў, якія па форме нагадваюць лічбу 8: *Відзіш, у абнімку выдзелывыюць крындзялі, нейдзе пыдвыпілі, нылізаліся* (Ю-1972: 109). А яшчэ гэта даводзіцца праз метафарычны вобраз слупа, які, перабягае дарогу п’янаму і «мяшае» ісці, ехаць роўна, і ФА-сказ *слуп дарогу перабег* (Л-2008-2: 419) скарыстоўваецца найперш для выражэння іроніі да п’янага чалавека, які не можа рухацца па прамой лініі: – *Як так разбіў? – пасля кароткага здранцвення працверазела Надзя. – Нажэрся, мабыць, слуп яму дарогу перабег...* (І. Капыловіч), ці перададзена праз прыкмету няроўнага руху чалавека на аснове фразеалагізацыі параўнання з перамышчэннем па няроўным полі бараны – *як барана ісці ‘няроўна, хістаючыся’*: *Ці табе ні стыдна праз усю вёску ісьці як барана* (Д-2020: 33). А яшчэ вынікам п’янства з’яўляецца ўвогуле магчымасць страціць здольнасць нармальна паводзіць сябе – *адпіць мазгі* (Л-2008-1: 72). Поўная дэмаралізацыя чалавека прыпадабняецца да адпівання мазгоў з улікам таго, што мазгі – прызнаны сімвал розуму, разумовай дзейнасці і нармальных паводзін: *Ты, бацька, часам хоць і вып’еш, але ні сям’і, ні работы не цураешся, а маё гора [муж]... Зусім мазгі адпіў. Яго ўжо нідзе на работу не бяруць* (І. Капыловіч).

Акрамя таго, у фразеалогіі беларусаў звернута ўвага на з’яўленне на твары некаторых людзей чырвоных круглых плям як выніку ці паказчыка ўжывання спіртнога – *навыкідала ў яблыкі каго: Васіль учора перапіў, то зноў у яблыкі навыкідала* (Д-2020: 592).

І заключае пералік наступстваў ужывання алкаголю вобразнае абазначэнне магчымасці міжвольнага выкідвання зместу страўніка праз рот у выніку раздражнення слізістай алкаголем: *ездзіў у Рыгу* (Л-2008-1: 415), *паехаў/з’ездзіў у Рыгу* (Д-2020: 447) і *казлы драць/дзерці* (Л-2008-1: 388) як прастамоўных вобразных адзінак мовы для эмацыянальна-вобразнага абазначэння наступства як выніку моцнага ап’янення і для выражэння неадабральных адносін: *Потым ездзіў двойчы ў “рыгу”, а назаўтра ўстаў з пахмелля – праклінае Антак “зелле”* (К. Крапіва); *Стораж станавога.. бачыў і пісара з пісарыхай, і правадыра з сабакам, як каля паркана ўсёй кампаніяй, шануючы вас, казлы дзёрлі* (Ядвігін Ш.).

А яшчэ гэта выражэнне адносін і характарыстыка чалавека на наступны дзень пасля ўжывання спіртнога: *гараць буксы* ‘вельмі моцна хочацца піць (пасля выпіўкі, п’янкі, перапою’) (Д-2020: 59), дзе ў жартоўнай форме і на аснове тэхнічнай метафары назіраецца прыпадабненне неадольнага жадання выпіць да гарэння буксы, каб заглушыць гэты ўнутраны жар, і дзе кампанент *гарэць* суадносіцца з агнём і яго ўздзеяннем. Вобраз ФА суадносіцца з дзейнасным кодам культуры, з тым, што абазначае асобнае дзеянне, уяўленне чалавека пра яго і яго адносінны (Гараць буксы пасля ўчарашняга. Мусі, трэба схадзіць на піва, заліць).

Як відаць, у беларускай фразеалогіі выяўлены асноўныя паказчыкі як вобразныя абазначэнні ўспрымання спіртных напояў, уздзеяння алкаголю і яго вынікаў на чалавека і адпаведна характарыстыкі і ацэнкі чалавека праз гэтыя дзеянні.

Асабліва колькасна прадстаўлены ФА, што вызначаюць розныя прыкметы ўжывання спіртнога як дзеяння ці стану чалавека, даюць характарыстыку і выражаюць ацэнку колькасці, меры і ступені дзеяння, спосабам такога дзеяння чалавека і адпаведна вызначаюць, колькі, як, якім чынам, у якім стане і інш., і даводзяць важнасць для беларусаў паказаць свае адносінны да гэтага. І такіх выяўлена яшчэ амаль 100 ФА.

Так, звернута ўвага найперш на высокую ступень праяўлення такой прыкметы, паказчыка выпівання, як паху гарэлкі, перагару ад чалавека, што напіўся ці піў многа: *як з бочкі* нясе, несла (Л-2008-1: 133), *як з бражніка* нясе (Д-2020: 57), *як з бровара шылавіцкага* нясе (Д-2020: 57), дзе народнымі вобразамі-эталонамі абраны бочка як вялікая ёмкасць: *Вочы яго былі ўжо, як у салавейчыка, а з губы нясло як з бочкі* (Я. Колас), бражнік як яшчэ большы посуд для брагі як пітва дамашняга вырабу з хмелем і цукрам: *Нашто ты піў гэту гарэлку, ціпер нясе як з бражніка* (Д-2020: 57) ці бровар як найменне вінакурнага завода: *Ну баба, нацюкакалася, нясе як з бровара шылавіцкага* (Д-2020: 57), дзе прыметнік *шылавіцкі* ← ад назвы вёскі Шалавічы. Гіпербалічны прыём пры ўтварэнні ФА на аснове фразеалагізацыі параўнальных зваротаў абавязаны пазнанню чалавекам вырабу, утрымання спіртных напояў у вялікай колькасці для асуджэння, незадавальнення чалавекам, які шмат ужыў спіртнога.

Большасць прыслоўных ФА прадстаўляе вобразнае ўяўленне, дае характарыстыку і вызначае ацэнку колькаснага вымярэння налівання, ужывання і інш. Так, дзве ФА, што ўзніклі, мяркуем, у асяроддзі заўзятых аматараў выпівання, служаць для жартоўнага абазначэння дастатковай і жаданай меры колькасці налівання спіртнога ў чарку ці больш звычайна ў шклянку: *з руб у руб* ‘вельмі поўна, да самага верху’ (Д-2020: 434) і *па Марусін паясок* ‘амаль да самага верху (шклянкі, чаркі), крыху няпоўна (наліваць, выпіваць і пад.)’ (Л-2008-2: 202). Напрыклад: – *Налі паўней. Хоць па Марусін паясок, – стары паказаў шызаватым пазногцем на ружовую палоску на шклянцы* (Л. Левановіч).

Яшчэ дзве ФА служаць вобразнаму абазначэнню невялікай колькасці выпівання: *па грамульцы* (Д-2020: 156) ці меры давання: *на карэньчыкі* (М-К-1972: 156). Апошняя абавязана наяўнасці адметнага віду спіртнога для аматараў выпіць: гэта настойка на карэннях аеру, валяр'яны і іншых лекавых раслін, якая прымяняецца ў народнай медыцыне. Напрыклад: *Вып'ям па грамульцы. Нічога ні зробіцца* (Д-2020: 156).

Названыя чатыры ФА выяўляюць і завяршаюць станоўчую ацэнку колькасці налітага ці выпітага, дадзенага чалавеку, бо ўсе астатнія прыслоўныя ФА характарызуюць высокі колькасны паказчык ці прыкмету дзеяння чалавека ў рознай ступені яе праяўлення, пры гэтым вызначаюцца адметнымі спалучэннямі з дзеясловамі-суправаджальнікамі і негатыўнай канатацыяй.

Так, адны з іх аб'яднаны агульным значэннем 'вельмі многа (піць)' як характарыстыка дзеяння па ўжыванні напояў: *як/што ў бочку, як/што ў бяздонную бочку* (Ю-1977: 245), *як у бочку ліць* (Д-2020: 256), дзе сродкам вымярэння абраны народны вобраз-эталон бочка, які метафарычна абазначае і чалавека, што многа п'е: *П'ець як у бочку, як у яго трібухі выдзержываюць* (Ю-1977: 245); другія – значэннем 'многа і часта': *як цэмент воду цягнуць – Міця Падлесны цягне гэту гару як цэмент воду* (Д-2020: 559) – на аснове параўнання з цэнтам, які для ўтварэння раствору патрабуе многа вады; трэція – 'многа і прагна': *як вуж піць і пад.* (Д-2020: 108), *як жаба да гразі/мулу дабрацца, дапасці і пад.* – *Дабраўся дзесьці да воткі як жаба да гразі* (Д-2020: 194).

Больш колькасна прадстаўлены прыслоўныя ФА для вызначэння рознай ступені і меры выпівання ці ап'янення. Гэта найперш ФА, якія ўжываюцца ў спалучэнні з суправаджальнымі дзеясловамі *напіцца, набрацца* і аб'яднаны значэннем 'празмерна, залішне': *як Валера Вацеў* (Д-2020: 71), *як дурны мыла* (Д-2020: 183), *як жаба ілу/калу/мулу* (Д-2020: 194), *як каморнік, як рамізнік, як шавец* (С-1991: 92), *як кот маслянкі* (Д-2020: 269), *як Мурза маслянкі/жому/заціркі/кішак/костак* (Д-2020: 327), *як свіння брагі* (Д-2020: 473), *як свіння мыла* (Д-2020: 474), *як шавец* (Д-2020: 577), *як шавец на Божса цяля* (Д-2020: 577), *як/што жаба гразі* (Л-2008-1: 420), *як/што свіння гразі* (Ю-1977: 243), *як цэп* (Д-2020: 559).

Да папярэдніх далучаем дыялектныя ФА з тым жа значэннем, але з нерэальнымі вобразамі і гіпербалічным прыёмам утварэння: *аж бацвінне/бурак праз вушы лезе* (Д-2020: 60), *аж праз вушы лезе* (Д-2020: 141), якія даводзяць дадатковую інфармацыю пра гарэлку, вырабленую з буракоў (дыял. лексема *бурачанка*), пра высокую меру выпітага, а яшчэ сваімі вобразамі іронію і негатыў да такой прыкметы дзеяння і адпаведна яго выканаўцы: *Рая была ў Якубовічах, напілася бурачанкі аш бурак праз вушы лезя* (Д-2020: 60).

Некалькі ФА вызначаюць найвышэйшую меру, называюць мяжу выпівання спіртнога і аб'яднаны агульным значэннем 'вельмі моцна, да стану бессвядомасці (напіцца)': *да божай моцы напіцца* (С-1991: 77), *да парасячага піску/віску* (Л-2008-2: 220), *да парасячага/свінскага/свінячага піску* (Д-2020: 392), *да ўсрачкі* (Д-2020: 531), *да чорцікаў* (Л-2008-2: 657), *у доску* (Ю-1977: 125).

Але незалежна ад колькаснай меры выпівання спіртнога і ступені ап'янення ўсе папярэднія прыслоўныя ФА з колькасным паказчыкам ужывання спіртнога выражаюць негатыў, асуджэнне, знявагу да гэтай прыкметы ці такога паказчыка, асабліва праз параўнанне з пэўнымі людзьмі (*Валера Вацеў, Марцін*), што вызначыліся гэтым у пэўнай мясцовасці, ці (*каморнік, рамізнік, шавец*) сталі прызнанымі народнымі вобразамі-эталонамі вымярэння ўжывання спіртнога і стану п'янага, з прадстаўнікамі жывёльнага свету (*кот, жаба, Мурза, свіння* як заамарфізмамі, як вобразамі-эталонамі негатыву на аснове сімвалікі лексем) і далучанымі да іх злых духаў (*чорцікі*) ці праз вызначэнне абранай мяжы-эталона, стэрэатыпа для адмоўнай ацэнкі праз прыкмету (піск, візг) свінні, найменне дошкі, цэпу і інш.

Адметную групу складаюць прыслоўныя ФА, што могуць спалучацца не толькі з дзеясловамі, але і з прыметнікам *п'яны* і служаць для вызначэння высокай ступені ці меры – ‘вельмі моцна (п'яны, напівацца і пад.)’ – і негатыўнай ацэнкі такой з'явы ці таго, хто так напіваецца: *у дрызіну* (Л-2008-1: 390), *у дрызіну/дыміну/дрызк/дым* (Ю-1977: 125), *у дрысь* (Д-2020: 177), *у дым*, *у дыміну* (Л-2008-1: 411), *як гразь* (Л-2008-1: 322), *як мара* (Д-2020: 313), *як свіння* (Л-2008-2: 380), дзе найбольш экспрэсіўна-эмацыянальнымі выступаюць кампаратыўныя адзінкі, у якіх праз параўнанне вызначаюцца стэрэатыпы, што даносяць пазнанне чалавека і адначасова выражаюць негатыўную ацэнку ў народных вобразах-эталонах з дымам, дрызінай, гразю, марай, свіннёй і інш.: *А Міхась Крываносік дык прыйшоў дадому п'яны як гразь ды ўсе гаршкі паматлашыў* (К. Крапіва).

Асобныя ФА як вобразныя сродкі вызначэння меры і ступені ап'янення чалавека, што і адзначана пры іх фразеаграфічнай апрацоўцы, можна падзяліць на тры групы:

1) ФА са значэннем ‘у стане лёгкага ап'янення’: *на падпітку* (Л-2008-2: 142), *на шафэ* (Д-2020: 579), *пад газам* (Л-2008-1: 278), *пад мухаю* (Ю-1974: 209), напрыклад: *Ён прыезджаў. Бачу, ён на падпітку, і не падышоў да яго* (Я-1968: 241);

2) ФА са значэннем ‘у стане моцнага ап'янення’: *на брывах* (Л-2008-1: 151), *на вушах* (Л-2008-1: 225), напрыклад: *Гэтым разам падпітак сярэдні, і з Генкам можна гаварыць, бо калі прыходзіў на вушах, то, акрамя лаянкі, ад яго нічога не дачакаешся, чалавечыя словы да яго не даходзяць* (Л. Арабей);

3) ФА без указання стану ап'янення, яго градацыі: *на ўзводзе* (Л-2008-2: 557), *пад газам* (Л-2008-1: 278), *пад градусам* (Л-2008-1: 321), *пад мухай* (Л-2008-2: 53), *пад п'яную руку* (Л-2008-2: 341), *пад хмяльком* (Л-2008-2: 611), *пад чаркай* (Л-2008-2: 610), *пад шафэ* (Л-2008-2: 667), напрыклад: *Марцін жа перад тым наведася к суседу, там выпіў як належыць, закусіў, ну і на ўзводзе быў, вядома* (У. Корбан).

Аналіз усіх гэтых ФА паказвае, што адна і тая ж ФА ў розных крыніцах можа адносіцца да розных груп (гл., напрыклад, *пад мухай*), не заўсёды дакладна вызначаецца іх семантыка. Так, ФА *пад хмяльком* ці *пад чаркай*

(Л-2008-2: 610) яўна прэтэндуе на аднясенне да ліку ФА першай групы, што відавочна адносна ўжывання, напрыклад: *Васіль вяртаўся пад хмяльком дамоў, але з дарогі збіўся ды, прамінуўшы дом, у двор суседні заблудзіўся* (М. Скрыпка).

Сярод прыслоўных выдзяляюцца ФА як вобразныя абазначэнні разнастайных спосабаў выпівання спіртнога. Гэта такія прыкметы, як лёгка: *як за сябе закінуць* (Л-2008-1: 449), проста, без цяжкасці: *за адну шчаку* (Л-2008-2: 675), *адным духам* (Л-2008-1: 397), аднолькава з кім-небудзь, не ўступаючы каму-небудзь: *чарка (-у) у чарку піць* (Л-2008-2: 639), ахвотна і многа: *без пальцаў* (Л-2008-2: 171), запоем: *без просыпу* (Д-2020: 403), з правам дружыць і звяртацца адзін да другога на «ты»: *на брудэришафт* (Л-2008-1: 150), за чый-небудзь кошт: *на дурніцу/дурнічку* (Л-2008-1: 394), *выпіць на дурніцу/дурачка* (М-К-1972: 46). Амаль усе яны маюць празрыстую матывацыю, акрамя ФА *без пальцаў*, якая абавязана метафарызацыі свабоднага выраза, што скарыстоўваецца для абазначэння прыкметы напоя цяляці, якое само, без пальцаў гаспадыні п'е пойма. І такія падтэкст ФА ўносіць негатыў, служыць для высмейвання чалавека, які з ахвотай і многа, як скаціна, п'е спіртное.

У беларускай фразеалогіі даецца найменне і негатыўная характарыстыка самога чалавека праз створаныя вобразы, адабраныя кампаненты: *бяздонная бочка* 'чалавек, які можа, не п'янеючы, выпіць шмат спіртнога' (Л-2008-1: 132), *не дурань* 'вялікі аматар, ахвотнік (выпіць, паесці і пад.)' (Л-2008-1: 394), *горла смяляное* 'хто-н. любіць вельмі часта і многа выпіць, напіцца (спіртнога)'; 'п'яніца' (Д-2020: 153), *горла шкляное* 'хто-н. схільны да выпіўкі, п'яніца' (Д-2020: 153) і як *Бронька станілкава* 'аматар выпіць, схільны да п'янства' (Д-2020: 57), дзе такімі выступаюць *бочка, горла* з іх азначэннямі ці вобраз-эталон у параўнанні з вядомым у пэўнай мясцовасці п'яніцам Бронькам.

Сярод ФА, што характарызуюць і даюць прыкметы аматара выпіць ці ступені ўзроўня п'янага чалавека, маюцца супрацьлегласці: *лыка не вяжа* 'такі п'яны, што ледзь гаворыць' (Л-2008-1: 270), *як цэп* 'вельмі п'яны' (Д-2020: 559) і *ні ў адным воку* 'зусім, нікольні не п'яны' (Л-2008-1: 207). Да апошніх далучаем дзеяслоўную ФА *каплі ў рот не браць* 'не піць спіртнога' (Ю-1974: 33) і ФА-сказ *хоць бы ў адным воку* 'хто-н. зусім не п'яны' (Л-2008-1: 207). І калі ў першай ФА ўзровень ап'янення перададзены праз вобраз немагчымасці чалавекам нават лыка вязаць як самай простай работы ў мінулым ці праз параўнанне з цэпам як прыладай працы для малацьбы, у якой біч прымацаваны да цапільня-дзяржальна гужом, то ў процілеглых ФА такім паказчыкам выступае саматызм *вока* як квазісімвал ацэнкі рэчаіснасці і сродак пазнання чалавекам сябе праз самога сябе.

Такім чынам, аналіз ФА пра розныя акалічнасці ўжывання чалавекам спіртных напояў паказвае іх значную колькасць (амаль 200), вобразную разнастайнасць, структурныя і семантыка-граматычныя тыпы, з якіх найбольш тыя, што называюць дзеянне па ўжыванні спіртных напояў і вызначаюць яго

прыкметы, характарызуюць і ацэньваюць, асабліва звяртаючы ўвагу на колькасць і спосабы ажыццяўлення. Амаль усе ФА ілюструюць негатыў, служаць для выражэння неадабрэння, іроніі, насмешкі да чалавека, які ўжывае спіртныя напоі як адно з яго гастранамічных дзеянняў і шматлікіх прыкмет гэтага, асабліва колькаснага вымярэння – многа, вельмі многа, празмерна, да бессвядомасці, а таксама наступстваў такога дзеяння, менш для вобразнага азначэння чалавека з яго прыкметамі, схільнасцямі і пад. Толькі зрэдку выражаецца адабрэнне мінімальнай колькасці ўжывання спіртнога ці ўвогуле адсутнасць яго ўжывання.

ПРЫНЯТЫЯ СКАРАЧЭННІ КРЫНІЦ ФА

- Д-2020 – *Даніловіч, М. А.* Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2020. – 607 с.
- Л-2008-1 – *Лепешаў, І. Я.* Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – Т. 1: А–Л. – 672 с.
- Л-2008-2 – *Лепешаў, І. Я.* Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – Т. 2: М–Я. – 704 с.
- М-К-1972 – *Мяцельская, Е. С.* Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : БДУ, 1972. – 320 с.
- С-1991 – *Санько, З.* Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 218 с.
- Ю-1972 – *Юрчанка, Г. Ф.* І коціца і валіца (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.
- Ю-1974 – *Юрчанка, Г. Ф.* І сячэ і паліць (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 296 с.
- Ю-1977 – *Юрчанка, Г. Ф.* Слова за слова (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 272 с.
- Я-1968 – *Янкоўскі, Ф. М.* Беларуская фразеалогія: Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1968. – 451 с.

ЛІТАРАТУРА

1. *Лещинская, О. А.* Национальные представления о капусте в зеркале фразеологических образов / О. А. Лещинская // *Українські студії в європейському контексті* : зб. навук. праць. – Мелітополь, 2021. – Вып. 3. – 387 с. – С. 252–258.
3. *Лещинская, О. А.* Белорусские фразеологизмы с тропонимами животного происхождения: образы, оценка / О. А. Лещинская // *Когнитивные исследования языка* / гл. ред. Н. Н. Болдырев ; М-во науки и высш. обр. РФ, Рос. акад. наук, Ин-т языкознания РАН, ТГУ им. Г. Р. Державина, Рос. ассоц.

лингвистов-когнитологов. – М. : Ин-т языкознания РАН; Тамбов : Издат. дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2008. – Вып. 2 (45) : Знаки языка и смыслов культуры : сб. науч. тр., посвящ. памятному юбилею В. Н. Телия / отв. ред. выпуска М. Л. Ковшова. – Тамбов : Издат. дом «Державинский», 2021. – 696 с. – С. 353–364.

4. *Ляшчынская, В. А.* Ці заўсёды салодкі мёд: нацыянальныя ўяўленні пра мёд у люстэрку вобразаў беларускіх фразеалагізмаў / В. А. Ляшчынская // *Известия ГГУ им. Ф. Скорины.* – 2021. – № 4(127). – С. 118–123.

5. *Ляшчынская, В. А.* Раслінныя трафонімы ў складзе фразеалагізмаў як транслятары культуры беларусаў / В. А. Ляшчынская // *Беларуская лінгвістыка.* – 2021. – № 86. – С. 10–18.

6. *Ляшчынская, В. А.* Культурна-моўная спецыфіка фразеалагізмаў-характарыстык ежы / В. А. Ляшчынская // *Весті БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія.* – 2021. – № 2. – С. 69–73.

7. *Лещинская, О. А.* Голод не тётка. Образы фразеологизмов о состоянии голодного человека / О. А. Лещинская // *Українські студії в європейському контексті : зб. наук. праць.* – Мелітополь, 2021. – Вып. 4. – 387 с. – С. 127–135.

8. *Лещинская, О. А.* Знания и опыт человека: об употреблении спиртных напитков в белорусской фразеологии / О. А. Лещинская / *Когнитивная лингвистика: новые парадигмы и новые решения : сб. ст. / отв. ред. М. В. Пименова.* – М. : ИЯ РАН, 2011. – 896 с. – С. 244–250.

9. *Ляшчынская, В. А.* Адзін фрагмент фразеалагічнай карціны свету беларусаў: аб напоях і іх ужыванні // В. А. Ляшчынская // *Вестн. Брэсц. дзярж. ун-та імя А. С. Пушкіна. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія.* – Брэст : БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2012. – № 2. – С. 42–53.

10. *Лепешаў, І. Я.* Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 271 с.

Поступила в редакцию 31.10.2022